

تجلی فضای جمعی در سکونتگاه‌های روستایی

مهران علی الحسابی * / نفیسه نگارش **

تاریخ دریافت مقاله:

۱۳۸۹/۰۲/۱۲

تاریخ پذیرش مقاله:

۱۳۸۹/۱۲/۰۸

چکیده

روستا، این مأمن نخستین تجارب یکپارچگی تاریخ حیات بشری، محیطی است که زندگی در آن جریان دارد و جریان زندگی، در تعادل بین انسان و طبیعت در حال گذار است. سادگی روابط افراد جامعه روستایی از یک سو و تلاش همگانی آنان در عرصه تولید از سوی دیگر، موجب ایجاد تفاوت‌هایی میان زندگی و به تبع آن کالبد روستاها با شهرها شده است. روستاهای سرزمین مانده برای تبدیل شدن به شهر (بر اثر افزایش جمعیت)، که به‌عنوان محلی برای تولید و مکانی برای پشتیبانی از شهر و مکمل آن در عرصه‌ها و ابعاد مختلف ایجاد شده‌اند.

خصوصیات کالبدی روستاها، تحت تأثیر دو گروه کلی، عوامل مرتبط با محیط (طبیعت) و انسان شکل گرفته و تکامل یافته‌است. انسان‌ها بر اساس تجربه و خرد جمعی، روستاها را به گونه‌ای که نیازهای آنها را تأمین سازد، شکل داده‌اند. فضاهای جمعی، از سرپناه‌های ساده انسانی در جوامع اولیه و یا آتش مقدسی که برگرد آن جمع می‌شدند، آغاز گردید و با گسترش روابط اجتماعی، این فعالیت‌ها در انواع فضاها نظیر خانه، معبد، بازار، کوچه، میدان و... گسترش پیدا کرد. در واقع هر یک از این فضاها ظرفی برای فعالیت‌های اجتماعی به شمار می‌آید.

در نوشتار حاضر ابتدا به بررسی مفهوم فضای جمعی و اهمیت آن در روستا پرداخته و عوامل مؤثر در شکل‌گیری فضاهای جمعی را مورد بررسی قرار می‌دهیم، در نهایت به بررسی مفاهیم و مصادیق فضاهای جمعی در روستا می‌پردازیم.

واژگان کلیدی: روستا، تعاملات اجتماعی، فضای جمعی، خاطرات جمعی، گره.

* دکترای طراحی شهری، استادیار دانشکده معماری و شهرسازی دانشگاه علم و صنعت ایران .

** دانشجوی کارشناسی ارشد معماری دانشگاه علم و صنعت ایران.

- این مقاله از پایان نامه کارشناسی ارشد معماری با عنوان "طراحی مسکن با رویکرد فضاهای جمعی" برگرفته شده است.

صورت خیالی مکان برآورده شدن تمناها و آرزوها را برپا دارند. پس، آن دیوار و این نبش و آن گذر و این کنج، پیش از آنکه دیوار و گذر باشند، مکان انباشت خاطره‌های جمعی هستند، مکان انباشت فرهنگ ما، مکان انباشت سنت‌های جاری و گاه منسوخ، مکان صور خیالی مردمان ما. (حبیبی، ۱۳۷۸، ص ۱۷) در این جغرافیای محدود، روابط اقتصادی-اجتماعی-فرهنگی، موجب پیدایش وحدت و یکپارچگی گروه شده و آن را از گروه دیگر متمایز می‌سازد. اجتماع روستا دارای نیروی معنوی مسلط بر اعضایش است که بر رفتار افراد نظارت عالیه شدید دارد و آن‌ها را به پیروی از هنجارهای اجتماعی وادار می‌کند و این نیروی معنوی همان سنت‌های روستایی و قوانینی است که بر جامعه روستا حاکم است. برخی سؤالاتی که در این زمینه مطرح می‌شوند عبارتند از:

- منظور از فضای جمعی چیست؟
- چه عواملی در شکل‌گیری فضاهای جمعی روستا دخیل می‌باشند؟
- فضاهای جمعی چه تأثیری بر کالبد روستا دارند؟

ویژگی‌های کالبدی روستاها

در روستا با وجود کوچک بودن محدوده کالبدی آن، می‌توان نوعی تفکیک بافت و تقسیمات کالبدی در قالب محلات را مشاهده کرد. عوامل مذهبی، قومی، خویشاوندی و... می‌توانند روستا را با توجه به تمایلات جامعه روستایی به گروه‌هایی با هویت محله‌ای خاص و شناخته شده تقسیم نمایند. مراکز محلات، نقاط کانونی و عمومی‌ترین عرصه محلی و محل برخورد و تجمع هم محله‌ای‌ها محسوب می‌شود. در گذشته یکی از مهم‌ترین عوامل هویت دهنده در بافت محلات، وجود سلسله مراتب در صورت‌بندی فضاهای جمعی بود. ارتباط یک

وقتی که به بررسی لایه‌هایی که در آن‌ها سایه‌هایی از نظم در زندگی بشر دیده می‌شود می‌پردازیم، مشاهده می‌کنیم که آبادی^۱، نیایشگاه^۲ و ده^۳، پیش از ایجاد شهر و پیش از ده، پناهگاه^۴ و اردوگاه^۵ و غار^۶ بوده و پیش از همه این‌ها، میل به زندگی دسته‌جمعی وجود داشته است. (مفورد، ۱۳۸۱، ص ۲۹) پیش از آنکه شهر پا به هستی گذارد، روستا "همسایه" را به وجود آورد، یعنی کسی که در دسترس است و در چنان فاصله نزدیکی زندگی می‌کند که می‌شود او را به راحتی صدا زد، در بحران‌های زندگی، سهم انسان می‌شود و در جشن عروسی و یا تولد نوزاد، شادی می‌کند، و در هنگام گرفتاری به یاری تو می‌شتابد. (مفورد، ۱۳۸۱، ص ۴۳) نظم و پایداری روستا، همراه با محیط بسته، مادرانه، صفا و صمیمیت، یکرنگی و هماهنگی آن با طبیعت، محصول کنش‌های متقابل گروه‌های انسانی و فضا است که به گونه‌ای زمینه سازگاری فرد با جامعه را فراهم آورده و موجب جامعه‌پذیری می‌شود. میان اعضای روستا رابطه‌ای محلی وجود دارد که نتیجه کنش‌های متقابل تاریخی است و موجب پیدایش حافظه جمعی و محلی شده و در نتیجه نوعی وجدان و یا شعور جمعی به وجود آورده‌است. آن درخت، این نبش، آن سکو، این دیوار، آن دکان، این گذر و... همه و همه می‌توانند اجزاء فضایی باشند که در آن خاطره‌های جمعی نسل‌ها به هم پیوند خورده‌است. این نبش می‌تواند مکانی باشد که خاطره‌های کودکی افراد بر آن نقش بسته باشد. می‌تواند گوشه‌ای باشد که در آن پیرمردان محل، به گفتگو می‌نشستند و خاطره‌های روزگاران خود را باز می‌گفتند، می‌تواند تاقچه‌ای باشد که در آن و همیشه شمعی روشن بود، یا شمع‌هایی می‌سوختند تا هم ماده سنگ و آجر را در هم ریزند و هم

عقاید و علایق خود را مطرح کرده و مورد تعامل و تقابل قرار دهند. چنین فعالیت‌هایی نیازمند فضاهایی است که افراد را به مکث و سکون واداشته و گرد هم جمع کرده، تا بتوانند از طریق گفتگو و «روابط چهره به چهره و رو در رو» به همبستگی اجتماعی دست یابند.

عوامل مؤثر در شکل‌گیری فضای جمعی

در روستا

۱. عوامل طبیعی: این عوامل، با محیط طبیعی روستا در ارتباط هستند و جامعه روستایی، کنترل بسیار کمی بر آن‌ها دارد. عوامل طبیعی شامل: آب و هوا، شکل ناهمواری‌های زمین، الگوی شبکه آب‌های سطحی و دسترسی به منابع آب‌های زیرزمینی و... است.

– نقش آب در شکل‌گیری فضاهای جمعی:

منابع آب آشامیدنی نظیر «قنات» و «چشمه» به همراه «رودخانه» از گذشته‌های دور مهم‌ترین منابع تأمین آب روستاهای کشور بوده‌اند و توانسته‌اند مراکزی برای انجام فعالیت‌های عمومی روستا و جذب مردم باشند. روستاهایی که در کنار دریا قرار گرفته‌اند، فضاهای جمعی (مراکز محلات، معابر و...) آن‌ها معمولاً در امتداد ساحل و به صورت خطی گسترش یافته است.

– نقش شرایط اقلیمی در شکل‌گیری فضاهای جمعی:

هسته روستا یا محله، مکانی است که تجمع عمومی در آن به منظور استراحت، گفتگو، خرید و... صورت می‌گیرد. در مناطقی که رطوبت هوا شرایط طاقت‌فرسایی را برای ساکنان ایجاد می‌کند، فضاهای جمعی در مکانی استقرار می‌یابند که کوران باد آسایش نسبی را فراهم سازد. بالعکس در مناطق سرد و کوهستانی، فضاهای جمعی در مکانی آفتاب‌گیر و در مناطق گرم و خشک، در مکانی سایه‌انداز جای می‌گیرند.

– ناهمواری‌های زمین:

یا چند واحد مسکونی به وسیله بن بست خصوصی یا فضای نیمه خصوصی که همان کوچه است، برقرار می‌شد. با گذر از این بن بست به کوچه، در واقع روابط اجتماعی افراد از حد یک خانواده گسترده یا چند خانواده ساده موجود در بن بست، به تعداد بیشتری افزایش می‌یافت و با عبور از کوچه‌ها و گذرها و رسیدن به راسته‌های اصلی و میدانچه‌ها (میادین محلی) برخوردها و به دنبال آن روابط اجتماعی ساکنین محله، باز هم بیشتر می‌شد.

فضای جمعی

– فضای جمعی، فضایی است که فرد را به مکث و سکون واداشته و شرایط لازم برای تعاملات اجتماعی را فراهم می‌کند. بنابراین در مقیاس‌های مختلف، از تک واحد مسکونی، واحد همسایگی و محله گرفته تا مقیاس وسیع‌تر، روستا و شهر قابل بررسی است. بنابراین می‌توان گفت فضاهای جمعی در روستا شامل:

۱. «فضاهای عمومی سرپوشیده و باز» نظیر مساجد

و میادین

۲. «فضاهای سرپوشیده و عرصه‌های باز خصوصی، نیمه خصوصی و نیمه عمومی» نظیر: فضای نشیمن، تراس، بهارخواب، حیاط واحدهای مسکونی، ورودی واحدها و... است.^۷

در ادامه به بررسی فضاهای جمعی در مقیاس عمومی و نیمه عمومی می‌پردازیم.

اهمیت فضای جمعی در روستا

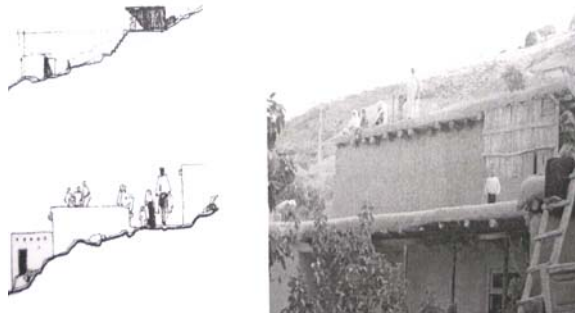
روستاها به واسطه کارکرد اساسی خود، که تأمین‌کننده بسیار از نیازهای فردی و جمعی جامعه روستایی هستند، از خصیصه پویایی و تغییر دایمی برخوردارند. پویایی روستاها، در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، کالبدی و فضایی قابل مشاهده است. جامعه‌ای پویا است که افراد در آن بتوانند به مشارکت بپردازند و نگرش‌ها، نظرات،

مصادیق فضای جمعی در روستا

۱. ورودی

نحوه ورود به هر فضا، یا به عبارتی ورودی هر فضا، همواره در ذهن افراد جایگاه ویژه‌ای دارد. ورودی هر فضا، اولین مکانی است که با حضور در آن خصوصیات کلی فضا، آداب ورود، حد خصوصی و عمومی بودن و سایر ویژگی‌های فضا کشف می‌شود. به واقع با تمهید ورودی برای یک فضا (خواه یک شهر، خواه یک محله یا یک بنا) آن فضا برای ساکنانش هویت می‌یابد، نشانه‌گذاری و تقویت شده و زنده‌تر نمایان می‌گردد. ورودی، مفصلی است که اتفاقی را رقم می‌زند، و آن اتفاق، ورود و خروج از دنیایی به دنیای دیگر است. (الکساندر به نقل از پاکزاد، ۱۳۸۴، ص ۲) (تصویر ۲)

در مناطق مسکونی روستایی، به دلیل کمبود زمین، مراکز محلات عموماً کوچک و محصورند و در مکان‌هایی قرار دارند که شیب زمین به حداقل می‌رسد. در برخی موارد نیز فضاهای خصوصی و نیمه عمومی نظیر بام خانه‌ها، جایگزین فضاهای عمومی و جمعی می‌شوند. (تصویر ۱)

تصویر ۱. استفاده از بام به عنوان فضای جمعی در روستای کزج.

تصویر ۲. ورودی خانه‌ای در اربانه.

۲. عوامل اجتماعی: عوامل اجتماعی به برخی خصوصیات فکری، فرهنگی، آدابی و عرفی جامعه انسانی اشاره دارد که در فرایند شکل‌گیری و تکامل فضای جمعی مؤثرند، این عوامل شامل: قومیت، روابط خویشاوندی، دین و مذهب، پایگاه اجتماعی^۱ و... هستند که در چگونگی شکل‌گیری، مکان استقرار، ابعاد و اندازه و نحوه تجهیز فضای جمعی تأثیرگذارند.

۳. عوامل اقتصادی: اقتصاد فردی و جمعی در کیفیت شکل‌گیری و امکانات فضاهای جمعی مؤثر است، ولی بدین معنا نیست که بدون شرایط اقتصادی مطلوب، نتوان به چنین فضاهایی دست یافت. همچنین نحوه معیشت افراد محله نقش به‌سزایی در شکل‌گیری فضای جمعی دارد. به‌عنوان مثال در روستاهای دارای معیشت وابسته به دریا، مراکز محلات در ساحل دریا استقرار می‌یابند.

- هشتی‌ها و دالان‌ها:

هشتی‌ها و دالان‌ها، اغلب در ترکیب با یکدیگر قرار می‌گیرند و فضای واحد و مشترکی را بین چند خانه به وجود می‌آورند، که ورودی‌های این خانه‌ها در درون این فضاهای قرار دارند. این فضاهای با یک ورودی به راه‌های محله‌ای متصل می‌شوند و بدین ترتیب ارتباط خانه‌های مربوط به خود را با بیرون تأمین می‌کنند. این فضاهای

گره‌ها نقاطی حساس هستند که ناظر می‌تواند به درون آن‌ها وارد شود؛ کانون‌هایی که مبدأ و مقصد حرکت او را به وجود می‌آورند. ممکن است محل تقاطع برخی معابر درون روستایی با معبر اصلی روستا باشند، نقطه‌ای که چند راه به یکدیگر می‌رسند یا از کنار یکدیگر می‌گذرند، اهمیت آن‌ها بیشتر به سبب تراکم پاره‌ای از امور و یا خصوصیات در نقطه‌ای است، مانند گوشه‌ای از یک مسیر که به اصطلاح «پاتوق»^۱ بچه‌های محل است.

- مرکز محله

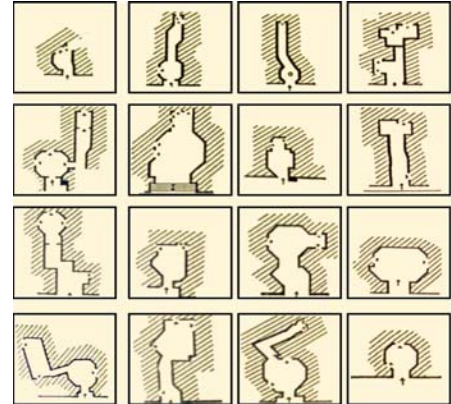
مرکز محله، محل برخورد و تجمع هم محله‌ای‌ها محسوب می‌شود. این گونه مراکز، عموماً به صورت میدانیچه با اشکال هندسی منظم و غیر منظم بوده و بازارچه محله، حمام، مسجد و تکیه، آب انبار، سایر اماکن مذهبی، مدرسه و فضاهای خدماتی در اطراف آن استقرار می‌یابند. مرکز محله گاه خطی است و بخشی از گذر اصلی محله محسوب می‌شود. وجود مزاری مقدس نیز در شکل‌گیری مرکز در محلی خاص بسیار مؤثر است. (تصویر ۴)

تصویر ۴. چایخانه سنتی ماسوله

پاره‌ای از این «گره‌ها»، کانون و نقطه اصلی یک محله (مرکز محله) هستند که از آن‌ها تأثیر محله به تمام قسمت‌های آن نفوذ می‌یابد و خود «گره»، در واقع نمادی

آخرین حلقه فضایی بین خانه‌ها (به‌عنوان فضاهای خصوصی)، با فضاهای عمومی‌اند و می‌توان آن‌ها را فضاهای نیمه خصوصی نامید. (تصویر ۳)

تصویر ۳. هشتی‌ها و دالان‌ها.

بن‌بست اختصاصی یا هشتی (فضای نیمه عمومی - نیمه خصوصی)، دارای ویژگی‌های زیر است:
- از آنجا که درهای خانه‌ها به فضای یک سکو، هشتی یا بن‌بست باز می‌شود، احساس تملک و امنیت می‌بخشد.
- ساکنان بدون هیچ مداخله‌ای در فضای خصوصی خود، می‌توانند گرد هم آیند و با مشورت و تماس با یکدیگر تصمیم بگیرند، این امر روابط اجتماعی ساکنان را تقویت می‌کند.
- سلسله مراتب دسترسی، باعث دوری از شلوغی و رفت و آمد عموم می‌شود.

- فضاهای نیمه خصوصی - نیمه عمومی که به چند خانوار تعلق دارند، موجب شناسایی و آشنایی ساکنین با یکدیگر می‌شوند. از نتایج آن، هشیاری و مراقبت ساکنین نسبت به محدوده فضای مشترک خود است. (احساس مسئولیت و حس تعلق به مکان)
(توسلی، ۱۳۶۹، ص ۷۰ و ۷۱)

۲. گره (میدان)

علاوه بر اهمیت مسجد به مثابه یک مرکز پر اهمیت تصمیم‌گیری، اجتماعی-سیاسی، باید از ارزش‌های فضایی آن نام برد. در بسیاری از موارد شاهد این هستیم که صحن یا (حیاط) مسجد در مسیر گذرهای اصلی قرار داشته و به صورت رابط فضایی میان گذرهای اطراف مسجد عمل می‌کند. عموماً مساجد، حسینیه‌ها و امامزاده‌ها یا موجب پیدایش مراکز محلات شده‌اند و یا نقش آن‌ها را تقویت کرده‌اند. معمولاً در مقابل مسجد یا امامزاده، میدانگاه وسیعی شکل می‌گیرد که هم محل اجتماع مردم در روزهای عادی و هم محل اجرای مراسم عزاداری در دهه ماه محرم است. (تصویر ۷)

تصویر ۷. بنای زیارت (امامزاده) ایبانه.

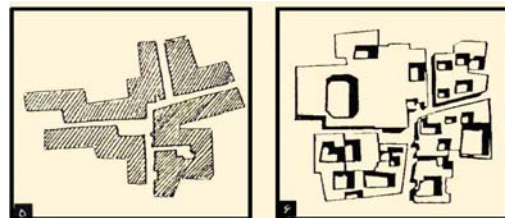
۴. لبه آب‌ها:

آب واجد خصلتی است که به عمیق‌ترین و درونی‌ترین بخش طبیعت ما باز می‌گردد و ما را به سرشت وجودیمان پیوند می‌زند. اهمیت آب در زندگی تا حدی است که بدون آن تصور زیستن محال است. مردم در سفرها بیشتر جاهایی را که آب و به تبع آن درخت و سایه وجود دارد برای استراحت انتخاب می‌کنند. اگر از آب به جز مواردی که باعث جنگ و نزاع شده‌است بگذریم، آب در شکل‌گیری مجتمع‌های زیستی نقش به‌سزایی داشته‌است. (پاکزاد، ۱۳۸۳، ص ۳۴۱) هرچا آب به نحوی تجلی می‌یابد، همواره نقش بارزی در جذب

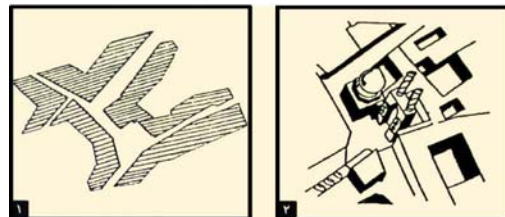
برای تمام محله است. بنابراین می‌توان گفت «گره‌ها» مهم‌ترین نقطه، کانون یا قطب «محله»‌ها هستند.

- فرجا^۱ و صحنه‌ها^۱:

فرجا و صحنه‌ها، فضاها، فضاها، فضاها، فضاها و واحدهای همسایگی‌اند که در مسیر راه‌های این مجموعه‌ها و در محل تلاقی و یا انشعاب این راه‌ها مستقر می‌شوند. در محل تلاقی این راه‌ها، گشودگی فضایی به وجود می‌آید که محل برخورد و تماس بین ساکنین مجموعه‌های مسکونی است و یا در مقابل ابنیه عمومی یا منزل اشخاص معتبر محله است. این فضاها دارای عملکردهای متفاوتی بوده‌است. به صورتی که اگر ابعاد این فضا، امکان برگزاری مراسم عمومی را می‌داشت، اینگونه مراسم نیز برگزار می‌گردید. (تصویر ۵) صحنه‌های کوچکتری نیز در محلات وجود دارند که محل تلاقی راه‌ها نیستند، بلکه یک گشادگی فضایی در مسیر یک راه برای ورود به چند خانه‌اند و به‌عنوان فضای مشترکی بین ساکنین آن خانه‌ها استفاده می‌شود. (رشتیان، ۱۳۸۳، ص ۹۸ و ۹۹) (تصویر ۶)

تصویر ۵. فرجا.

تصویر ۶. صحنه.

۳. صحن مساجد، تکایا و حسینیه‌ها:

تصویر ۸. پله در روستای ماسوله.

از حیث منشأ شکل‌گیری، دو دسته متفاوت پله قابل تشخیص است:

۱. آن دسته از پله‌هایی که به واسطه عوارض طبیعی زمین و به منظور ایجاد دسترسی در چنین بستری ساخته شده و در طول زمان، به تدریج، واجد ویژگی‌های دیگری از محیط نیز می‌شوند و در نهایت، فضایی پر انرژی و مملو از رویدادهای متنوع را ارائه می‌نمایند. (تصویر ۹)

تصویر ۹. پله در نقش فضای جمعی در روستای ایبانه.

۲. پله‌هایی که یکباره و برای مقصود خاصی ساخته شده‌اند، به واقع آن‌ها ترکیبی از اختلاف سطح‌های مصنوعی و ساخته بشر هستند که به واسطه ایجاد تأکید

مردمان روستا، مسافران و گردشگران ایفا می‌کند. این تجلی اغلب به صورت قنات، چشمه و رودخانه‌ای است که از میانه روستا می‌گذرد، و یا دریا، دریاچه یا خلیجی است که در مجاورت روستا گسترده شده‌است. در حقیقت می‌توان گفت، این عنصر طبیعی به شاخصی تبدیل شده که در تصویر ذهنی افراد نقش به‌سزایی دارد.

۵. پله:

تمامی ما خاطراتی از نشستن روی پله و بازی روی آن داریم. نشستن روی پله‌ها و صحبت و درد دل با دوستان تجربه‌ای آشنا است. پله، فضایی چند عملکردی است، که منجر به بروز انواع تعاملات اجتماعی در مقیاس‌های مختلف می‌شود. به واقع چند عملکردی بودن پله، نقش آن را از یک عنصر بالابرد! به یک فضای مکث و گفتگو ارتقاء می‌دهد:

- پله‌ها فضاهایی گسترده در ارتفاع می‌باشند، نه در سطح،
- تحت هر شرایطی، فقط قابل استفاده برای پیاده هستند.

- حضور در پله، حضور در میان یک فضا نیست، بلکه در آن واحد، شخص خود را درون چند فضا احساس می‌کند، گویی فرد در یک سطح سیال حضور دارد و درون فضایی معلق حرکت می‌کند.

پله، رابط دو یا چند عرصه و حوزه است. مترتب شدن نقش "رابط" به فضای پله باعث می‌شود که آن را تبدیل به یک مفصل نماید و این مفصل، مانند هر مفصل دیگری، دارای خصوصیتی از ویژگی‌های فضاهای پیرامون خود است. شخصیت پله، صرفاً منوط به فرم کالبدی خاصش نیست، بلکه بیشتر تحت تأثیر رویدادهای واقع شده در آن، حال و هوا و افراد مخاطب آن است، نظیر: نشستن، توقف، تجمع گروه‌های کوچک، نظاره پیرامون و مناظر عمومی قابل رویت. (تصویر ۸)

اتصال نقاط مختلف را فراهم می‌سازند، بدین ترتیب در ایجاد ساختار ذهنی روستا نیز، نقش پررنگی دارند. به‌علاوه مسیرها، همواره محل بروز رویدادهای متنوعی از قبیل رفت و آمد، داد و ستد، تبادلات فرهنگی، انجام مراسم مذهبی، تفریح و پرسه زدن و... هستند. آن‌ها جزء اولین فضاهایی به‌شمار می‌آیند، که کودکان پس از خروج از خانه، زندگی اجتماعی را در آن تجربه می‌کنند و اولین مکان‌هایی هستند که همسایگان در آن به مراودات اجتماعی می‌پردازند. (تصویر ۱۲)

تصویر ۱۲. یکی از معابر در روستای ایبانه.

در چگونگی شکل‌گیری مسیرها و معابر روستایی چند عامل تأثیر قاطع داشته‌اند:

۱. هماهنگی ابعاد و جهت مسیرها با عوامل اقلیمی نظیر جهت وزش باد، تابش خورشید و ...
۲. تأثیرپذیری ابعاد و جهت معابر از عوامل محیطی نظیر پستی و بلندی‌های زمین و مسیرها و شبکه‌های آب، قنات، چشمه و ...

۳. جهت‌گیری معابر به سمت مکان‌ها عبادی و آیینی (مساجد، حسینیه‌ها، امامزاده‌ها،...) (تصویر ۱۳)

۴. انطباق با روش‌های معیشت و سنت زندگی روستائیان، به طوری که در روستاهایی که فعالیت غالب در آن‌ها دامداری است، مبدا و مقصد حرکت دام، در

بر یک موضوع و یا ایجاد شکوه و... ساخته می‌شوند. (پاکزاد، ۱۳۸۳، ص ۴۱۴-۴۱۵)

۶. بازارها:

بازارها، علاوه بر ایفای نقش تجاری، به‌عنوان گردشگاه، مکان تفریحی و فضای جمعی نیز مورد استفاده قرار می‌گیرند. به عبارتی بازارها علاوه بر آن که بنیادی اقتصادی، میراثی فرهنگی و نهادی اجتماعی اند فضایی هستند که در معماری آن انعکاس شرایط جغرافیایی و مقتضیات اقلیمی آن منطقه کاملاً رعایت شده‌است. بازار، از عناصر سنتی و باستانی هنر و معماری است، که بسیاری از فعالیت‌ها را به طور مناسب و علمی در نقطه‌ای متمرکز می‌نماید. (مشهدی-زاده، ۱۳۸۱، ص ۲۹۸) بازارها در امتداد مهم‌ترین راه‌ها و مسیرهای اصلی و در ارتباط با سایر فضاهای جمعی نظیر مساجد، تکایا، میدان اصلی و... گسترش یافته‌اند. (تصاویر ۱۰ و ۱۱)

تصاویر ۱۰ و ۱۱. بازار ماسوله در نقش فضای جمعی فعال.

۷. مسیر:

شبکه معابر درون روستا، به دلیل برقراری ارتباط بین انواع فضاها، با فعالیت‌ها و کاربری‌های مختلف، از اهمیت زیادی برخوردارند. آن‌ها یکی از عناصر اصلی سازمان فضایی روستا هستند، و از این گذشته در ذهن عابری به صورت خطوطی ظاهر می‌شوند که ارتباط و

اما در بافت‌های جدید روستایی، عرض معابر، تقاطع‌ها و میادین به علت نیاز به وسایل حمل و نقل موتوری و کشاورزی (کمباین، تراکتور، اتومبیل و...) و در بسیاری موارد ناشی از تفکر نادرست طراحی و تمایل به تقلید از الگوهای شهری افزایش یافته است. (احمدیان و محمدی ماکرانی و موسوی، ۱۳۸۷، ص ۲۱)

نتیجه

سازمان کالبدی روستا در فرایندی تعاملی با حضور عواملی چون: تمایلات، علایق و اهداف جامعه از یک سو و نیروهای محیطی (تسهیل‌گر و یا محدودکننده) از سوی دیگر شکل گرفته‌اند، مراکز محلات به وسیله رشته فضاها، عناصر ارتباط دهنده و گذرها، به گونه‌ای به هم متصل شده‌اند، که یک کل واحد را به وجود آورده‌اند. در این الگو، شاهد فضاهایی متباین و با مقیاس انسانی هستیم، که عوامل طبیعی نظیر: شیب زمین، منابع آب آشامیدنی، اقلیم، جریان هوا و غیره؛ و عوامل اجتماعی نظیر: مذهب، طایفه، قوم، پایگاه اجتماعی افراد؛ و عوامل اقتصادی نظیر: معیشت و درآمد، در آن دخیل هستند. به بیانی دیگر پیکره‌های موجود در سکونتگاه‌های روستایی، اعم از فضاهای خصوصی یا عمومی، متأثر از مجموعه متنوع و پیچیده‌ای از عوامل محیطی، مناسبات معیشتی، تعاملات اجتماعی، باورها و آیین‌ها پدید آمده‌اند. در این میان، فضاهای جمعی روستا که مجموعه‌ای متشکل از فضاهای سرپوشیده و روباز بوده و در مقیاس‌های مختلف عمومی، خصوصی و نیمه عمومی عمل می‌نمایند، در فرایندی نشأت گرفته از تأثیر عوامل طبیعی، اقتصادی و اجتماعی شکل یافته‌اند و در تنوعی بی‌بدیل، از ورودی‌های خانه‌های مسکونی و ابنیه عمومی تا گره‌ها و میادین عمومی روستا را در بر می‌گیرند. این فضاها در روستاهای کشور، صحنه بروز مجموعه‌ای از

تعیین مسیر شبکه دسترسی مؤثر بوده است. همچنین عرض معابر با حرکت گله پیش بینی می‌شوند و دیده شده که عرض معابر اصلی به بیش از ۲۰ متر می‌رسد. همچنین معابر روستاهایی که اترآگاه عشایر بودند، عریض‌تر از سایر روستاها شکل گرفته است.

تصویر ۱۳. برگزاری مراسم عزاداری محرم در ایبانه.

۵. عرض معابر در بافت قدیم بسیاری از روستاها متناسب با حرکت انسان و عبور حیوانات باربر تنظیم شده و به همین دلیل اغلب کم بوده است. (تصویر ۱۴)

تصویر ۱۴. تناسب عرض معابر روستای ایبانه با مقیاس حرکتی انسان.

شهرسازی و معماری وزارت مسکن و شهرسازی، چ ۲، تهران، ۱۳۶۹.

۳- توسلی، محمود؛ ساخت شهر و معماری در اقلیم گرم و خشک ایران، پیام نو و پیام، تهران، ۱۳۸۱.

۴- حبیبی، محسن؛ فضای شهری، حیات واقعه ای و خاطره‌های جمعی، صغه، شماره ۲۸، ۱۳۷۸.

۵- رشتیان، محمد؛ چارچوب طراحی شهری برای میدین محله‌ای، مجله شهرداریها، ضمیمه ماهنامه شماره ۶۷، ۱۳۸۳.

۶- کسریان، نصرالله. ماسوله، آگاه، چ ۱، تهران، ۱۳۸۰.

۷- مرفورد، لوییز. مدنیت و جامعیت مدنی در بستر تاریخ، ترجمه احمد عظیمی بلوریان، موسسه خدمات فرهنگی رسا، چ ۱، تهران، ۱۳۸۱.

۸- مشهدی‌زاده دهاقانی، ناصر. تحلیلی از ویژگی‌های برنامه‌ریزی شهری در ایران، دانشگاه علم و صنعت ایران، چ ۴، تهران، ۱۳۸۱.

9- www.photogheraf.ir

10- www.IranDeserts.com

تبلورات زندگی روزمره، تعاملات فرهنگی - اجتماعی، برگزاری آیین‌ها و مراسم عمومی و به بیانی عام، بخش مهمی از هویت مکانی روستاها به شمار می‌آیند. بازشناسی این فضاها و نقش آن‌ها در پیکره سکونتگاه‌ها و توجه بایسته به آن‌ها امری ضروری بوده و پتانسیلی در جهت تقویت فضاهای جمعی در روستاها به‌شمار می‌آیند.

یادداشت‌ها

- 1- Hamlet
- 2- Shrine
- 3-Village
- 4- Cache
- 5- Camp
- 6- Cave

۷- خانه‌های روستائیان فضاهای مجللی نیستند، بلکه فضاهایی به منظور استراحت و کارگاه‌های کوچکی هستند که می‌توان از آن‌ها در حکم فضاهای جمعی یاد کرد.

۸- شکل‌گیری مراکز تجمع و هویت مرکز محله‌ای در نزدیکی منازل افراد سرشناس روستا

۹- پاتوق یا پاتوغ، در گذشته محل فعالیت‌های گوناگون و ارتباط مردم و اجتماع لوطیان بوده‌است. توغ علم بزرگی بود که مردم محله در ایام عزاداری عاشورا آن را به حرکت در می‌آوردند. (توسلی، ۱۳۸۱، ص ۱۰)

10. Foraja
- 11- Sahe

منابع

- ۱- احمدیان، رضا و محمدی ماکرانی، حمید و موسوی، سیروس؛ ویژگی‌های شکلی بافت های روستایی ایران، آبادی، شماره ۵۹، ۱۳۸۷.
- ۲- پاکزاد، جهان‌شاه؛ راهنمای طراحی فضای شهری در ایران، شرکت طرح و نشر پیام سیما، تهران، ۱۳۸۳.
- ۳- توسلی، محمود؛ اصول و روشهای طراحی شهری و فضاهای مسکونی در ایران، جلد اول، مرکز مطالعات و